

Проф. Д-р Володимир Державин

**Вчення античної реторики
про фігури сенсу**
(*schemata dianoias*)

Мюнхен
1956

V. Deržavyn

DIE LEHRE DER ALTEN RHETORIK ÜBER DIE SINNFIGUREN

1. Die sog. Sinnfiguren (*figurae sensus sive sententiarum*) der alten Rhetorik bilden keine gleichartige oder gleichbedeutende Gattung stilistischer Erscheinungen, und zwar weder ihrer allgemeinen Definition noch ihrem konkreten Bestand nach.

2. Auf Grund einer immanenten Analyse lässt sich die überwiegende Mehrheit der sog. Sinnfiguren in andere Gattungen rhetorischer Erscheinungen einreihen, und zwar:

- a) die Ironie und ihre Spielarten (*Permissio, Apologismos, ironische Paraleipsis*) gehören zu Tropen;
- b) die Praesumptio, Confessio, Correctio, Dubitatio, Communictatio, Licentia, Aversio — zu Beweismitteln der Rede, bzw. zu deren gefühlsmässigen Substituten, die zum Bereich der Thematik (*inventio*) und nicht zu dem der Stilistik (*elocutio*) gehören;
- c) die Exclamatio und die Aposiopesis — zu grammatischen Wortfiguren (Sprachfiguren, *figurae lexeos*).
- d) die Emphasis, die eigentliche Paraleipsis, die Hypotyposis, das Paradoxon — zu eigentlich rhetorischen oder semantischen Wortfiguren (Sprachfiguren, *figurae lexeos*).

3. Die restlichen vier Sinnfiguren — die Prosopopöie oder genauer gesagt Ethopöie, der Dialogismos, die rhetorische Frage und die Apostrophe — bilden ihrem stilistischen Charakter nach eine eigentümliche Gattung mono- und dialogischer „Redefiguren“ (*figurae orationis*); sie gehören als solche zu stilistischen Erscheinungen, jedoch zu keinem bestimmten Abschnitt der Sprachlehre, da sie sich auf den ganzen konkreten Text, bzw. Textteil und nicht auf einzelne (phonetische, grammatische, semantische) Bestandteile der Sprache beziehen.

4. Die stilistische Charakteristik der besagten vier „Redefiguren“ ist wie folgt:

- I. die Ethopöie — eine monologische Redefigur;
- II. der Dialogismos — eine dialogische Redefigur explicite;
- III. die rhetorische Frage — eine dialogische Redefigur implicite;
- IV. die Apostrophe — eine dialogische Redefigur potentialiter.

5. Die fehlerhafte Einreichung andersartiger rhetorischer Erscheinungen (namentlich der Beweis- und Ersatzmittel sowie der Wort- oder Sprachfiguren) in die Gattung der sog. Sinnfiguren der traditionellen Rhetorik wurde hauptsächlich dadurch veranlasst, dass man ihre ethopöischen, rhetorisch-interrogativen oder ironischen Spielarten mit ihnen selbst als solchen verwechselte.

Вчення античної реторики про фігури сенсу (*schemata dianoias*)

1.

В тому комплексі різноманітних — філологічних і не філологічних — знаннів, який зберігся до нас під ім'ям «античної реторики», і який найвірніше б визначити, як «енциклопедію красномовства» (або ж, якщо завгодно — «ораторського фаху»), дві галузі найважче надаються до визначення та внутрішнього розмежування: вчення про тропи і вчення про фігури сенсу. Проте, коли основні труднощі античного вчення про тропи кореняться (як ми спробували виявити в одній з попередніх праць) у своєрідних особливостях античного мовознавства, а рівно ж і в загальних проблемах філософії мови, які по сей час не зазнали вповні задовільного розв'язання¹⁾), то з ученнем про т. зв. фігури сенсу справа стоїть зовсім інакше: непевність місця, яке вони займають в античній реториці (зокрема — в «ученні про виклад») є спричинена не будь-якими зasadничими труднощами теоретичної лінгвістики або теоретичного літературознавства, але просто браком наукової акрибії, виявленим античними реторами в первісному створенні й традиційному зберіганні цього відділу вчення про мистецький виклад. Оцей наш закид на адресу античної реторики може здатись претенсійним і позбавленим наукового сенсу; звичайно ж, завдання сучасного філолога полягає не в полеміці з античними теоріями, а в розкритті їх внутрішньої логічної пов'язаності та їх своєрідної «рації існування» — коротше кажучи, в іманентній критиці та інтерпретації, так що, здавалося б, нам слід би, виходячи з античних визначень фігури сенсу як такої, перевірити адекватність тих визначень на відповідних конкретних реторичних явищах, встановити причини невідповідностей

¹⁾ Див. В. Д е р ж а в и н: Античне вчення про тропи в світлі сучасної стилістики (Наукові Записки Харківської Катедри Історії Європейської Культури, т. III, 1929, ст. 67—77).

(наколи такі знайдуться) і на закінчення спробувати виробити найширше та найгнучкіше визначення фігури сенсу, по змозі не відхиляючись убік від античної традиції, тільки модифікуючи та комбінуючи поодинокі вияви цієї останньої. Однак цей шлях дослідження в оціому випадку, на жаль, нездійснений. Антична реторика — в тому вигляді, як вона до нас дійшла — приділяє фігурам сенсу поглядно мало місця й ще менш уваги; ті визначення, які вона подає в оції своїй галузі, є такою мірою сумарні й розплівчасті, що в наслідку (як упевнимось у далішому) в нас зовсім немає до розпорядження «традиційного критерію» — принаймні, скількинебудь об'ективного — ні до відрізнення фігур сенсу від інших реторичних явищ, ані до внутрішньої їх класифікації. Нам видається, що за таких умовин саме принципи іманентної критики вимагають від сучасного дослідника, щоб він виходив із цілком безпередсудового розгляду поодиноких реторичних явищ, переданих нам під назвою фігур сенсу; і якщо серед них виявиться якась група явищ, що посідають певну специфічну ознаку, то її слід буде відокремити в характері правдивих «фігур сенсу», хоча б оція специфічна ознака й не передбачалась була античними визначеннями; а ті серед так званих фігур сенсу, які не посідають істотних відмінностей від інших, чіткіше окреслених рубрик античної реторики, слід буде просто приділити до відповідних рубрик. Оце ми й спробуємо зробити в цій розвідці.

Звичайно ж, лишається ще одно завдання — пояснити, чому різномірні реторичні явища були об'єднані в античній традиції під умовним терміном «фігури сенсу»; простої вказівки на класифікаційну помилку тут не досить — треба викрити причину по-милки (за тим самим принципом, що й у текстологічній критиці). Проте, попри всю свою цікавість, це власно історичне питання не вповні вміщується в рами оцієї розвідки, присвяченої переважно проблемам систематики, і вимагає спеціальних підготовчих дослідів.

2.

Як відомо, антична реторика розподілює всі розглядані нею явища по таких трьох відділах: *i n v e n t i o* — «знаходження» чи то встановлення сенсового складу твору, себто, за модерною термінологією, «тематика»; *c o m p o s i t i o* — «сполучення» та розташування того ж таки сенсового складу, чи то «тематична композиція»; і *e l o c u t i o* — «виклад» чи то «стилістика». Зрозуміла річ, не всі ретори додержуються оцього розподілу; але його можна взяти за основний, скільки інші засоби класифікації реторичних явищ не перетинаються з ним, але обмежуються на тому, що або об'єднують тематику й композицію в цілість вищого порядку — все, крім словесного викладу — або ж парцеляють стилістику на дрібніші, начебто самостійні відділи (напр., лексика, синтакса,

ритміка). Навпаки, межа між стилістикою, з одного боку, і тематикою та композицією, з другого, себто між мовними й позамовними складниками реторичного твору, ніколи не зазнавала в античній реториці теоретичного пересунення або заперечення. Отже апорія, що нас тут цікавить, наче вповні міститься всередині стилістики, в якій знаходимо, поряд із цілою низкою сuto мовних явищ (як от ритм, лексика, «ейдос» чи то стиль викладу тощо), так звані «фігури», яких розрізнюються дві основні відміни: фігури вислову (*schemata lexeos, figurae verborum*) — їх називають за модерних часів також «мовними» фігурами (по-німецькому «Sprachfiguren»), але то не цілком точно, скільки «lexis» править тут за цілковитий синонім до «phrasis», «elocutio», себто «виклад» — і фігури сенсу чи то думки (*schemata dianoias, figurae sententiatarum*).

Отож, звертаючись до дотичних традиційних визначень, мусимо сконстатувати, що загального визначення фігури сенсу, як такої, в античній реториці немає; є різні визначення фігури взагалі і є визначення відмінності фігури сенсу від фігури вислову. Це останнє визначення є в усіх реторів, які взагалі заторкали дотичне питання, сливе однакове, і воно, безперечно, походить — хібащо з дуже незначними відхилями — від гіпотетичного творця рубрики «фігур сенсу» Теофраста і хибує, поза всім іншим, на те, що воно є визначенням сuto негативним, без специфічної позитивної ознаки, отже й без органічного критерію до внутрішньої класифікації. В найбільш поширеній своїй формі воно звучить (в Олександра Нуменія) в такий спосіб:

το δε της λεξεως σχῆμα τον της διανοιας διαφέρει, ὅτι το μερ [i. e. της λεξεως] κινηθεισης της λεξεως της συσχουσης το σχῆμα απολλυται, τον δε της διανοιας σχηματος κάν τα ογονιτα κινηη τις, κάν ἐτεροις ογονιασιν εξενεγκηη, το αυτο πραγμα μερει, διμοιως δε κάν ή συνταξις κινηθηη η προστεθηη και αφαιρεθηη τι, λυεται το σχῆμα της λεξεως (Rhet. Gr., Spengel, III, 10) —

«Фігура вислову відрізняється від фігури сенсу тим, що ця перша зникається у випадку зміни слів, пов’язаних із фігурою, коли будова фігури сенсу лишається та сама у випадку зміни слів чи то викладу іншими словами; рівно ж і у випадку зміни або поширення та скорочення способу словосполучки фігура вислову зникає».

Або ж, стислише, в Фортunaціяна: [*σχηματα διανοιας*] etiam, sive elocutionem mutaveris, aut verborum ordinem inverteris, eaedem tamen figurae permaneant, verum utraque [scil. figura] λεξις et λογον non ita (Rhet. Lat. min., Halm, 126). — «Фігури сенсу лишаються б ті самі фігури навіть у випадку зміни викладу або представлення порядку слів, на відміну від фігур (окремого) слова і речення» (Фортunaціян саме так поділяє фігури вислову).

Що можна закинути оцьому критерієві фігури сенсу — критерієві збереження фігури при відміні (поширенні, скороченні, пере-

ствленні) словесного виразу? Дуже багато чого. Насамперед, у тому вигляді, як він зформульований, він є однаковою мірою прикладний або неприкладний до всіх явищ мови та мислення безвийнятково, бо в ньому не вказано рубежу допущеної зміни виразу: ясна річ, що наколи в першій-ліпшій синтаксичній фігури — напр., хоча б у поліп tot — змінювати окремі слова та словосполучки з таким розрахунком, аби зберіглась структуральна засада фігури (в оцьому випадку — щільне зіставлення різних відмінків того самого слова), то поліп tot так і лишатиметься поліп tot; з другого боку, наколи в словесному виразі сутого акту мислення (напр., в регулярному силогізмі) змінювати слова та словосполучки без ніякого засадничого обмеження, то вийде що завгодно. Очевидно, автор прототипу оцього визначення мав на увазі, що фігура сенсу зберігається (при зміні словесного виразу), наколи лишається збережена якесь певна структуральна засада, яка при аналогічних експериментах над фігурами вислову не узглядається взагалі, бо вона або в них відсутня, або ж для них не істотна; але яку саме структуральну засаду слід тут мати на увазі — цього з розгляданого визначення не бачити²⁾.

Тепер, відклавши спробу позитивного розкриття тієї структуральної засади аж до аналізи поодиноких різновидів фігури сенсу, розгляньмо, чи відповідає оте визначення фігури сенсу до античних визначень фігури взагалі. Ці останні діляться на два типи: просторіші, що наперед передбачають існування фігур сенсу (поряд із фігурами вислову), і сумарніші, розраховані виключно на фігури вислову. Зразок визначення першого типу (в Квінтиліяна):

figura [est], sicut nomine ipso patet, conformatio quaedam [scil. orationis] remota a communi et primum se offerente ratione (*Inst. or. IX, 1, 4.*) — «Фігура, як ясно з самої її назви, є деяке оформлення (викладу), віддалене від загальновживаного і в першу чергу спа-даючого на думку засобу (виразу).»

Зразок визначення другого типу (теж у Квінтиліяна): figura sit arte aliqua novata forma dicendi (*ib. IX, 1, 4*) — «Назвім фігурою будь-як по-мистецькому оновлену форму мовлення».

«Форма мовлення» (*forma dicendi*) — це вже не те що «оформлення викладу» (*conformatio orationis*); щоправда, суворого розрізнення тут немає, бо «форма мовлення» може правити й за синонім до «форми викладу взагалі» (*forma elocutionis*), до складу якої належать і фігури сенсу. Однак атрибут «оновлена» (*novata*), себто «неологічна», вказує на те, що тут ідеться радше про самі лише фігури вислову, не про фігури сенсу; приміром, така типова фігура сенсу, як реторичний запит, очевидно, є «zmіною» виразу, проте навряд чи «оновленням».

Рівно ж і в тій відмінності, яку Олександер Нуменій провадить між фігурою і тропом, твердячи, що троп стосується до фі-

²⁾ Порівн. також критику цього визначення в G. Gerber, Die Sprache als Kunst, II, 18.

тури, як барбариzm до солецизму — себто як лексична хибна форма до граматичної — під фігурою, очевидно, розуміється саму лише фігуру вислову, бо ж фігура сенсу не належить до цього зіставлення вже за власним визначенням.

Що ж до визначень першого типу, то вони, як бачимо, не по-дають критерію до приділення певної фігури до фігур сенсу, бо не визначають фігури сенсу по з и т и в н о, обмежуючись на самій її назві чи на синонімах цієї останньої, як от наймарканіше знов таки в Квінтиліяна: *inter plurimos, quod sciam, consensum est duas eius* [i. e. schematis] esse partes, *dianoias*, id est mentis vel sensus vel sententiarum, nam his omnibus modis dictum est, et *λεξεως*... (ib. IX, 1, 17). «Скільки знаю, більшість (реторів) згідна, що є два різновиди фігури: фігура *dianoias*, себто розуму чи то сенсу чи то думок — бо застосовують усі ці вирази — і фігура *lexeos*...»

Очевидна річ, за допомогою таких тавтологічних критеріїв, як от пояснення Фортунатіяна, мовляв, *σχηματα διανοιας fiunt in sensibus* (Rhet. Lat. min., Halm, 126), себто «виникають через сенс» мови (а не через словесне її оформлення) — можна, в найкращому випадку, відмежувати фігури сенсу від фігур лексичних та суто граматичних; але ж є ще, з одного боку, такі «фігури вислову», що знов таки визначаються за сенсом, а втім не зараховуються античною реторикою до «фігур сенсу» (це є т. зв. власно реторичні фігури вислову, як от суто семантична — не синтактична — антитеза, оксюморон, парадоксон, різні види порівняння); а з другого боку, є й різного роду засоби аргументації та логічно-психологічного оформлення думки (*figurae causarum*, *νόδη* чи то *τροποι ζητημάτων*), які антична традиція досить категорично залучає не до «вчення про виклад» (*elocutio*), але до «тематики» реторичного твору (*inventio*). А втім ясно, що такі реторичні засоби, як от застосування різних варіантів силогізму або ентимеми, формально відповідають до визначення фігури сенсу, бо вони теж «виникають через сенс» мови; а такі складні логічні утвори, як от *enthymeta ex pugnantibus*, або ж *epicheiremeta*, цілком можуть бути схарактеризовані, в своєму словесному виразі, як «деяке оформлення викладу, віддалене від загально-вживаного і в першу чергу спадаючого на думку засобу виразу».

З цього випливає, що коли Квінтиліян (ib. IX. 2, 102—107) вилучає зі складу фігур сенсу силогізм, епіхейрему, ентимему та інші засоби й заходи аргументації — зрештою, зараховані до фігур сенсу Гордієм Молодшим, Рутілієм Люпом та іншими, то годі визначити критерій, за яким певні засоби аргументації мають належати до «тематики» твору (*inventio*), а певні інші (напр., пресумпція, до якої ще повернемось далі) — до вчення про виклад і, зокрема, до фігур сенсу. Відсутність певної межі між фігурами сенсу і власно реторичними фігурами вислову також суттєво комплікує справу.

Тому філологи, що займались проблемами систематики античного вчення про фігури (або античної реторики в цілому), або обмінають питання про «рацію існування» фігур сенсу як таких, обмежуючись на частинних міркуваннях із приводу поодиноких серед них, або ж висувають цілковито нові критерії, античною теорією не передбачені (обставина, яка, зрештою, звільнює нас у дальшому від закиду щодо особливого новаторства, бо наші пошуки за новим визначенням та розподілом фігур сенсу знаходять собі прецедент у працях таких дослідників, яким у цілому не можна закинути зрадження засад іманентної інтерпретації). До перших з них належить, напр., Гуго Монзе (H. Monze), що він у своїй дисертації „*Veterum rhetorum de sententiarum figuris doctrina, pars I*“ (Vratislaviae 1869) обмежується, в галузі класифікації, на доводах проти заличення іронії до фігур сенсу (питання, яке спеціяльно розглянемо далі в § 3). Спроби застосування нових критеріїв знаходимо, насамперед, у відомих працях Ріхарда Фолькмана (R. Volkmann: *Die Rhetorik der Griechen und Römer in systematischer Übersicht*, Leipzig³⁾ 1874) і Александра Едуара Шене (A.-E. Chaignet: *La rhétorique et son histoire*, P. 1888).

Шене розглядає фігури сенсу, як «патетичні рухи стилю, зумовлені (з погляду слухача — В. Д.) нездатністю душі (промовця) приборкати почуття, що стрясають або збуджують її»³⁾; інакше кажучи, фігури сенсу розглядається в Шене, як стилістичні вияви більш-менш удаваних афектів (*παθη λογον*).

Не можна заперечити, що таке розуміння добре пасує до цілої низки фігур сенсу (як от, приміром, реторичний запит, звертання, виклик, апосіопеса, іронія). Проте певного відмежування фігур сенсу при тому все ж не постає, бо перший-ліпший засіб реторичного викладу надається в належному контексті до використання в характері вияву або удавання афекту — включно аж до тропів і граматичних фігур (напр., інверсії), вже не кажучи про власно реторичні фігури вислову. Тому античні теоретики й відносили — в цілком слушний спосіб — вчення про застосування афектів та емоцій (*pathos i ethos*) до відділу тематики (*inventio*), а не до відділу викладу (*elocutio*), ґрунтуючись насамперед на тому доводі, що вияв афекту не є обов'язково пов'язаний з наявністю стилістичних засобів, отже й не може правити за основу для відмежування певних явищ вислову. Квінтиліан якнайвиразніше висловлюється щодо цього:

„ante omnia illi, qui totidem figuras putant quot affectus, repudiandi, non quia affectus non sit quaedam qualitas mentis, sed quia figura, quam non communiter, sed proprie nominamus, non sit simplex rei cuiuscumque enuntiatio. quapropter in dicendo irasci, dole-re, misereri, timere, confidere, contemnere non sunt figurae, non

³⁾ „Mouvements pathétiques de style dûs à l'impuissance de l'âme à maîtriser les sentiments qui la bouleversent ou l'agitent“ (p. 499).

magis quam suadere, minari, rogare, excusare. sed fallit parum diligenter intuentes, quod inveniunt in omnibus iis locis figuras et earum exempla ex orationibus excerpunt; neque enim pars ulla dicendi est, quae non recipere eas possit, sed alium est admittere figuram, aliud figuram esse“ (ib. IX, 1, 23) —

«Насамперед слід відкинути твердження тих, хто нараховує стільки ж фігур, скільки афектів — не тому, щоб афект не був певною властивістю думки, але тому, що фігура (який термін уживаемо не в загальному, а у властивому значенні) не є простим висловом абиякої речі. Тому в промовлянні гніватись, сумувати, жаліти, страшитись, бути певним, зневажати — не є фігури, так само, як не є ними — переконувати, грозити, прохати, вибачати. Але тих, хто не досить пильно розглядає це, призводить до блуду те, що вони знаходять фігури в усіх тих (загальних) місцях (*topoi*, за грецькою реторичною термінологією — В. Д.) і витягають із промов зразки тих фігур. Бо немає такої частини промовляння, яка не могла б містити фігур; але одна справа — надаватись до (застосування) фігури, а інша — бути фігурою».

Обережніше береться до фігур сенсу Фолькман. Він зауважує: «Техніки (себто теоретики реторики) зараховують до фігур сенсу багато чого такого, що суттю зовсім не є фігурою, тільки певною формою викладу, до застосування якої промовець є конечно спонуканий всім ходом своїх думок і змістом трактованого ним предмету, при чому йому лишається на розсуд — надати або не надати окремим думкам більшого або меншого ступеня прикраси» (S. 416). Проте в практиці Фолькман не веде цього ходу міркувань далі і обмежується на тому, що встановлює, в характері критерію, таке правило: «розглядати як фігуру сенсу можна лише те, що не перевищує обов'язкового рубежу одного речення». — Але цей суто зовнішній критерій, який, можлива річ, є застосовний до фігур вислову (на цьому тут не застановляємось), не має, на нашу думку, ніякого стосунку до фігур сенсу, бо саме отут він не лише позбавлений абияких прецедентів в античній традиції, але навіть суперечить основному визначенню фігури сенсу, згідно з яким ця остання не зникає «у випадку зміни або поширення та скорочення способу словосполучки»; а хоч би як оцінювати це визначення, воно, в усякому випадку, стверджує відносну незалежність фігури сенсу від синтаксичної будови, зовсім протилежно до критерію «обширу одного речення», що є критерієм суто синтактичним.

3.

Переходимо тепер до розгляду й розподілу конкретного складу всієї цієї групи реторичних явищ. Звичайно ж, не перелічуватимемо тут усього, що в того чи іншого античного теоретика заражовано до фігур сенсу і, зокрема, не зупинятимемось на різних відмінах кожної з них, які досить часто наводяться в поодиноких

реторів у характері окремих фігур. Праця щодо підведення такого роду вторинних фігур сенсу під відповідні основні типи чи не впovні вже виконана в названій вище дисертації М о н з е, і немає потреби до цього повернутись. Отже матимемо принципово на увазі самі лише основні фігури сенсу, а другорядні їх варіянти узгляднюватимемо лише мірою потреби.

Почнемо з тих із них, які, при близьчому розгляді, виявляються взагалі не фігурами, але тропами. Що іронія є суттю троп, бо вона операє своєрідною модифікацією словесного значення — цього, власне, не заперечують і ті ретори, які заражают іронію до фігур сенсу, зокрема Квінтиліан. Аргументація Квінтиліяна (ib., IX, 2, 46) зводиться до того, що іронія може охоплювати не лише окреме слово чи то вираз (як у решті тропів), але й просторіше місце в промові, ба навіть цілу промову. Проте, за слушною заувагою М о н з е (o. c., p. 25 sq.), якщо видалити з «іронічної» промови всі поодинокі іронічні вислови, то й цілий іронічний сенс зникне. Дійсно, візьмімось до найповнішого з збережених до нас визначень іронії — у Трифона: *εἰρωγεια εστὶ λογος δια τὸν εγαντιον τὸ εγαντιον μετα τινος ηθικης ὑποχρεως δηλων* (Rh. Gr., Sp., III, 205) — «іронія є мова, яка виражає контрапротиварне через контрапротиварне (себто щось через протилежне йому — В. Д.), і то з якимсь етичним удаванням». Оцей «етичний» відтінок іронії, який полягає в негативній оцінці предмету вислову і робить з іронії один з головних засобів комічного забарвлення мови, звичайно обминається в античних (і модернічних) визначеннях іронії, але він виразно акцентований хоча б, приміром, в анонімі «Περὶ τοῦ τον λόγου σχημάτων»: *εἰρωγεια εστὶν εὐφυης κακιας δὲ εὐθυμιον δημιουρον* (ib., III, 140) — «іронія є викриття кепського через доброзвучні слова». Отже, скільки іронія є скрізь пов'язана з певною негативною оцінкою свого предмету, а такий оцінювальний характер може бути властивий лише поодиноким словам та виразам, то всяка іронічна промова складається, за своюю стилістичною специфікою, з поодиноких іронічних висловів — поодиноких тропів — і становить, у крайньому випадку, лише систему однорідних тропів, проте не окрему фігуру сенсу — подібно до того, як алегорію, що є, за Цицероновим визначенням (Ог. 27 § 94), системою однорідних і узгоджених між собою метафор. заражают іронію аж ніяк не до фігур сенсу, але або до тропів, або ж до фігур вислову.

Вкупі з іронією як такою, відпадають до тропів, і делкі інші реторичні явища, характеризовані в тій чи іншій мірі своїм іронічним забарвленням: *r e g i s t r i o* чи то *epitope*, наколи промовець у фіктивний спосіб дозволяє або радить щось своєму противникові; *a p o l o g i s m o s*, наколи промовець поступається перед своїм противником у такому пункті, який у даному випадку позбавлений істотного значення; нарешті *o m i s s i o* (чи то *occultatio, paraleipsis*), наколи промовець заперечує свій намір згадувати або називати якусь певну річ, проте тим самим нагадує про неї. В цьому останньому випадку справа стоїть дещо складніше, ніж у

попередніх, бо цей засіб — дуже поширений, як відомо — хоч і є суттю іронічний, але разом з цим розрахований на те, щоб ця його іронічність не впадала в очі слухачеві і не накидала промовцеві обвинувачення в непослідовності або лицемірстві; отже це окремий різновид глибоко схованої іронії. Самі ж із себе — себто поза своїм іронічним забарвленням — всі ці реторичні явища явно належать до засобів та заходів аргументації, отже до тематики промови (*inventio*), а не до викладу (*elocutio*).

До чистих засобів аргументації належать, далі, такі т. зв. фігури сенсу: *r g a e s u m p t i o* чи то *procatalepsis* (із своїми численними модифікаціями), наколи промовець намагається різними засобами наперед запобігти евентуальним запереченням; близька до неї *c o n f e s s i o* чи то *synchoresis*, наколи промовець, аби осягти довір'я від слухачів, з гаданою одвертістю сам викриває слабші сторони власної аргументації і взагалі некорисні для себе складники справи; *c o g g e c t i o* (чи то *emendatio*, *epidiorthosis*), наколи промовець сам виправляє або уточнює якесь попереднє твердження; при чому, коли йдеться про виправлення окремого слова чи виразу через його заміну чимсь виразнішим або менш виразним, то це буде водночас власно реторична (чи то семантична) фігура вислову — *gradatio* (чи то *climax*, зглядно *anticlimax*).

Не належачи, у властивому сенсі, до засобів аргументації, деякі фігури сенсу є все ж таки найцільніше пов'язані з логічним ходом промови і почали заступають справжню логічну аргументацію в характері її емоційно-психологічного еквіваленту; а через це її повинні бути заличені — вкупі з усіма своїми більш-менш софістичними комплікаціями — не до засобів викладу (*elocutio*), але до тематичних засобів (*inventio*). Це є: *d u b i t a t i o* (чи то *diaporesis*, *aporia*), наколи промовець удає, начебто він вагається, з чого почати, на чому скінчити, про що переважно говорити, або чи взагалі промовляти (Quintil., *inst. or.* IX, 2, 19); близька до неї *c o m m u n i c a t i o* (чи то *anacoenosis*, *coenonia*), наколи промовець у фіктивний спосіб залишає щось на розсуд або вибір слухачів або й самого противника; *l i c e n t i a* чи то *parrhesia*, яка симулює або надакцентує ту «вільність слова», з якої промовець у даному випадку користується, одверто висловлюючи неприємні для слухачів речі. Всі ці засоби красномовства мають на меті цілком конкретну софістичну ціль — навіяти слухачеві довіру до власної щирості та несторонничості, а тим самим і запобігти негативним наслідкам евентуальних дефектів власної логічної аргументації; і тому їх ніяк не можна залучити до засобів викладу. Все це, згідно з заувагою Льонгіна — слушною стосовно до *presumptiї* та *omisiї*, проте неслушною щодо іронії і, як побачимо далі, *етопеї* та *апосіопеси* — не є фігури, тільки *εννοιαι και ενθυμητα και λογισμοι τοι πιθανοι χαρι και πιστεων ειδη* (Rh. Gr., Sp. III, 310) — «думки, висновки та міркування з метою переконливості, і види доказів».

Нарешті, *a versio*, чи то *digressio* — наскільки це не те саме, що й *apostrophe*, фігура «звертання» (про яку див. нижче в § 4), але різні засоби «відвертання» уваги слухача від якоїсь несприятливої промовцеві обставини (див. Volkmann, o. c., S. 426; Monse, o. c., p. 36) — такою мірою належить до аргументаційного, а не до стилістичного аспекту промови, що свою спорадичну появи в складі фігур сенсу вона, мабуть, виключно завдячує термінологічному її плутанню з отією *apostrophe*, яка в латинських репортерів рівно ж іменується *aversio*.

Тепер переходимо до тих т. зв. фігур сенсу, які дійсно є фігурами, тільки ж не сенсу, але вислову. Дві з них належать навіть до граматичних фігур. Це є, по-перше, різні види фігури «виклик» (*exclamatio* чи то *esphonesis*), яку Цицерон зараховує до фігур вислову (de or. III, 54 § 207), проте Квінтиліян — до фігур сенсу, спираючись на її переважно емоційному характері (*inst. or.*, IX, 2, 27) і очевидно забиваючи власну аргументацію проти зіставлення фігур з афектами (*ib. IX, 1, 23*), наведену вище в § 2. Гадаємо, що геть ніщо не заважає залічити «виклик» до синтактичних засобів, навіть натоді, коли він не характеризується певними формально-синтактичними ознаками (вигукові частки, клічна форма, імператив або імперативний інфінітів, *accusativus exclamationis* тощо). Подруге, це вже згадана вище фігура «замовчування», або, точніше, «замовчування» (*aposiopesis*, *reticentia*, *obtinentia*, чи то *interruptio*), що полягає в патетичному перерванні мови всередині не досказаної, через це, до кінця синтактичної будови; ця фігура посідає таку чітку синтактичну ознаку, що її «патетичну» функцію можна розуміти лише як особливу стилістичну функцію певного граматичного явища; отже це фігура вислову, а не сенсу.

До «власно реторичних» (чи то, за модерною термінологією, семантичних) фігур вислову слід залічити насамперед так звану *emphasis* (*significatio* чи то *insinuatio*), під якою античні теоретики розуміють — на відміну від однайменного «тропу» — всякого роду натяки та двозначні вирази; далі — дуже близьку до тієї емфаси спеціальну варіацію фігури *omissio* (*paraleipsis*), наколи промовець не удає, начебто він замовчує щось, про що він тим самим насправді нагадує (окремий різновид скованої іронії, як визначено вище), але таки дійсно щось замовчує, попереджаючи про це слухачів (див. Volkmann, o. c., S. 428).

Протилежну до цього фігуру вислову складає *hypotysis* чи то *enargeia* (за латинською термінологією — *demonstratio*, *evidentia*, *illusio*), заснована на детальному описі якогось більш-менш окремого явища (чи то реального, чи то уявного), сповнено-му конкретними й начебто індивідуальними деталями. Частинним випадком гіпотипоси є *topographia* — аналогічний опис реальної або уявної місцевості. Всі ці фігури — емфаса, зазначеній вище різновид омісії, гіпотипоса та топографія — ніяк не можуть належати до фігур сенсу, бо вони точно відповідають до певної традиційної групи фігур вислову, а саме, до тих з них, що

засновані на принципі «відімання» (*endeia, detractio*) або «додавання» (*pleonasmos, adiectio*), себто звуження або поширення словесного виразу в порівнянні з звичайним, « нормальним » оформленням того самого змісту мови. Заразовуючи згадані фігури до фігур сенсу, ми були б, згідно з елементарною послідовністю, повинні включити до цих останніх цілу серію власно реторичних фігур вислову, збудованих за тим самим принципом і ніким іще ніколи до фігур сенсу не залічених — як от ампліфікація, плеоназм, синонімія, тавтологія, *schema kat' arsin kai thesin, percursio, ляконізм тощо.*

Нарешті, *sustentatio* чи то *ragadoxon*, в характері гаданої фігури сенсу, або становить малоістотний різновид згаданої вище *communicatio* (отак, наколи промовець спершу залишає щось на розсуд слухачам, а потім сам подає несподіване припущення або розв'язання — див. Quintil., o. c., IX, 2, 22), або ж це явище збігається з звичайним «парадоксом» (*hypotone, schema para prosdokian, inopinatum*). В цьому останньому випадку, це одна з антитетичних «власно реторичних» фігур вислову; а в першому — комбінація тієї самої фігури вислову з певним допоміжним засобом аргументації. Категорія фігур сенсу тут, очевидна річ, ні до чого.

4.

Отже ми послідовно виключили зі складу так званих фігур сенсу, поперше, тропи, подруге, засоби логічної та психологічної аргументації, потрете, граматичні і, почетверте, власно реторичні (семантичні) фігури вислову. В нас лишились тільки чотири з основних фігур сенсу: просопопея (із своїм різновидом — етопеєю), реторичний запит, діялогізм і апострофа (чи то «звертання»). Здавалося б, можна залічити реторичний запит до граматичних фігур (скільки всякий запит є явищем синтаксичним); діялогізм, себто фіктивний діялог із чергуванням запитань і відповідей — так само (з тієї самої причини); так само — і апостроfu, за граматичною ознакою кличної форми і часткової зміни особи діеслова та особового займенника; а просопопею, себто фіктивну «чужу» пряму мову — до власне реторичних фігур вислову. Проте, якщо близче роздивитись, то можна добавити в оцих чотирьох фігурах певну спільну ознаку, і то таку, яка, на нашу думку, дозволяє не лише об'єднати їх до одної групи, але й зберегти, саме заради них, окрему категорію «фігур сенсу» — щоправда, в дуже скороченій кількості, зате з виразно однорідним складом, який, через власну специфіку, не надається до плутання ні з засобами аргументації, ані з тропами та фігурами вислову. Відмінність цих чотирьох фігур від решти реторичних явищ полягає в тому, що всі вони тією чи іншою мірою стосуються до проблеми чу ж о і м о в и, проблеми «промови всередині промови», а тим самим порушу-

ють «нормальну» форму ораторської промови — форму безперервного, монологу, зверненого до певного, точно означеного слухача (колективного чи одноособового, реального чи фіктивного — в даному випадку не важить). Розгляньмо, під цим кутом зору, кожну з чотирьох фігур окремо.

Пропозиція (*prosopopoeia*, *fictio personarum*, *sermocinatio*) — що її неповинно плутати з майже скрізь однією іменним тропом «уосібнення» (*prosopopoeia*, *personificatio*), себто окремим різновидом метафори — полягає в тому, що промовець включає в свою монологічну мову начебто чужу пряму мову, так що постає монолог у монологові, сказати б — кількапляновий монолог, замість «нормального» одноплянового. Чи цю пряму мову приділюється дійсно присутній особі (або такій, що могла б бути присутнія) або ж особі більш-менш фіктивній (напр., створеній через «уосібнення») — це питання, яке серйозно цікавило деяких пізніх реторів (див. Volkmann, o. c., S. 417), видається нам, під кутом зору проблематики «чужої мови», цілком ірелевантним; зате певної цікавості набуває, під тим самим поглядом, похідний різновид просопопеї — так звана етопея (*ethopoeia*, *figuratio*, *sermocinatio*, *expressio*). Якщо в просопопеї промовець повинен дбати за те, щоб приділювана ним іншій особі мова відповідала, за своїм змістом, до поглядів і становища отієї особи, то в етопеї він, поза тим, відтворює дійсну або гадану мовну маніру тієї особи, себто, за дещо наївним формулюванням Аквілі Романа — *certis quibusdam personis verba accommodate affingit vel ad improbitatem earum demonstrandam vel ad dignitatem* (Rh. Lat. min., Halm, p. 24) — «приписує деяким певним особам слова в пристосований спосіб, чи то для виявлення нечесноти їхньої, чи то гідності». Коротше кажучи, це є стилізація під чужу мову або, за модерною термінологією, створення «мовного портрету».

Скільки етопея становить стилістичне поглиблення того завдання «відтворення чужого монологу», яке міститься вже в просопопеї, і скільки вона таким чином править не за окрему фігуру або якісно відмінний варіант фігури, тільки за посилену стилістичними засобами та послідовно здійснену просопопею, то є рація поширити термін «етопея» на всю ту фігуру в цілому. Тим самим можна було б, до речі, запобігти плутанню тієї фігури з тропом «уосібнення» (*prosopopoeia*, *personificatio*) — а це в самих реторів трапляється сліве скрізь. Правдоподібно, що саме наслідком цієї плутанини зазначені вище фігури *hypotyrosis* і *topographia* в хибний спосіб потрапили до складу фігур сенсу, за допомогою посередницького термінологічного впливу т. зв. характеризму (*characterismos*, *descriptio*, *depictio*), що становить, за визначенням Полібія, *ἴποτιπωβις ἴδιωματος ψυχῆς* (Rh. Gr., Sp., III, 108) — «(конкретне) зображення душевої властивости» — проте в інших реторів застосовується також і до фізичного опису, і до всякої характеристики взагалі. Тож навіть із суто термінологічних міркувань варт було б замінити термін «просопопея» — в усьому

його обшири фігури сенсу — терміном «етопея»; а під методологічним кутом зору заслуговує на перевагу позначення цілого складного явища «*a potiori*», за назвою найбільш розгорненого та найхарактеристичнішого його різновиду, себто в цьому випадку — етопеї, де фіктивний монолог від імені іншої особи реалізується вповні (за допомогою мовних засобів характеризування), тим часом як у просопопеї він, сказати б, ще лише формально завданний.

Отже серед «фігур сенсу» просопопея-етопея править за «монологічну фігуру чужої мови». Додати лишається ще, що фіктивною особою в цій фігурі може бути й сам оратор, якщо він подає вислови, які він сказав або скаже, або ж міг би сказати, в певній іншій ситуації. Саме так слід розуміти те місце в трактаті Рутилія Люєпа *«de schematis lexeos»* (Rh. Lat. min., Halm, p. 12), яке лишилося загадковим для Монзе і в якому, замість окремого визначення етопеї, містяться лише приклади, в тому числі й такі, де промовець подає власну фіктивну мову.

Діялогізм (*dialogismos, dialecticon, interrogandi et respondendi vices*) дає дві можливості: або промовець звертається з запитом — самозрозуміло, реторичним — до себе самого і сам собі відповідає (*sibi ipsi responsio*, за формулюванням Квінтиліяна, о. с., IX, 3, 90); або ж він звертається з запитом до іншої особи — переважно до противника — і, очевидно ж, не чекаючи на відповідь від неї, відповідає неначе за неї (в латинських реторів це зветься *schema per suggestionem*). В першому випадку, фіктивно порушується «нормальну» для ораторської промови форму безперервного монологу; в другому випадку, це порушення носить фіктивний характер у самій лише відповіді, а в запиті воно відбувається вже не фіктивно, але реально, скільки запит є адресований до іншої особи, отже справді діялогічний (зазначмо, що реальне порушення монологу в обох складниках діялогізму означало б повне припинення промови та перетворення її на реальний діалог).

В характері особливого різновиду діялогізму, подається звичайно фігуру *subiectio* чи то *hyrophoga*; та скільки вона відрізняється від діялогізму за самою лише логічною своею побудовою (а саме — в ній промовець спростовує власні або чужі запереченні), то ця відміна є в даному випадку неістотна. Те саме стосується й до так званої *aetiologia* чи то *ratiocinatio*, в якій промовець питаеться і відповідає про логічну зasadу якогось попереднього твердження — відміна знов таки суто тематична і, як така, належна до засобів аргументації.

Отже діялогізм може бути схарактеризований, як порушення безперервного монологу ораторської промови, проте не через інший «вставний» монолог (як в етопеї), але саме через діалог; це є «діялогічна фігура чужої мови», і то в цілком розгорненій — чи то «експліцитній» — стилістичній формі, скільки наявні і запит і відповідь. Це останнє визначення — щодо експліцитної фор-

ми вислову — важить особливо, бо наступна з решти т. зв. фігур сенсу — реторичний запит — теж становить «діялогічну фігуру чужої мови», але вже не в експліцитній, тільки в нерозгорненій «імпліцитній» формі вислову. Все ж таки є рація говорити й тут про діялогічне порушення «нормальної» (монологічної) промови, поперше, скільки всяка форма запиту є, за самою своєю будовою, тією чи іншою мірою співвідносна з формою відповіді і припускає собою цю останню, навіть коли відповідь лишається нереалізована в даному вислові; а подруге, скільки саме реторичний запит є, за загальноприйнятим визначенням, таким запитом, який зовсім не потребує словесного виразу відповіді, бо ця остання є вже сама з себе наперед відома, бувши передбачена формою запиту: *quotiens non sciscitandi gratia assumitur [interrogatio], sed instandi* (Quintil., o. c., IX, 2, 7) — «наколи (запит) ставиться не ради випитування, а заради обстоювання».

Звичайно ж, і в реторичному запиті (як і в запиті діялогізму) порушення «нормального» ораторського монологу є або фіктивним (наколи промовець питав самого себе), або ж реальним (наколи запит адресований до іншої особи). Інші розподіли реторичного запиту, а зокрема — поділ на *interrogatio* (чи то *erotema*, *erotesis*), наколи в характері відповіді передбачається лише «так» або «ні», і́п у с т а (чи то *peusis*), наколи відповідь передбачається в формі повного речення — мають сuto граматичний характер і через це є для нас тут неістотні.

Вкупі з реторичним запитом, як таким, належить до діялогічної імпліцитної фігури чужої мови рівно ж і всі ті варіанти гаданих фігур сенсу, а насправді — засобів аргументації, які постають через комбінування цих останніх з реторичним запитом. Такими є питальні (із зверненням до себе або до слухачів) форми вже розглянених вище (в § 3) тематичних засобів *omissio* (*paraleipsis*), *dubitatio* (*diaporesis*) і *communicatio* (*anacoenosis*). Можна навіть приступити, що й основні (не питальні) форми цих засобів аргументації хибно потрапили до складу «фігур сенсу» саме через зміщення їх самих з їх питальними формами, які дійсно належать до цієї групи фігур у характері тематичних різновидів реторичного запиту.

З решти «фігур сенсу» лишається ще фігура «звертання» — точніше кажучи, «відвертання» (*apostrrophe*, *aversio*, а втім, за латинською термінологією, також і *conversio*). За її сuto синтактичними ознаками (згаданими на початку цього параграфу), її часто зараховується до граматичних фігур вислову — отак, зокрема, і в Квінтіліяна (*inst. or.*, IX, 3, 24). Проте для того «звертання», про яке йдеться в ученні про фігури сенсу, характеристичним є особливий момент: зміна напряму мови. Не всяке синтактичне звертання конститує фігуру сенсу, тільки те, яке «відвертається» від гаданого слухача всієї промови в цілому (напр., звертання до суддів у судовій промові не стосується до фігур сенсу); і саме через це апострофу визначається в латинських реторів, як

aversus a iudice sermo (Quintil., ib. IX, 2, 38) — «мова відвернена від судді» — найчастіше, зрозуміла річ, на адресу противника. Монологічний характер промови цим, власне кажучи, не порушується; проте порушується її однорідну скерованість, виникає вільний вибір адресата промови — і оце, на нашу думку, можна розглядати, як перший (або підготовчий) крок у напрямку вибору собі співрозмовника, отже й у напрямку евентуальної діялогізації промови. Щодо цього питання — про особливу чутливість реторики супроти напрямку промови — знаходимо цікаві міркування в російського теоретика-літературознавця В. В о л о ш и н о в а:

«Реторична мова, на відміну від мистецької, вже за самою своєю цільовою скерованістю не є така вільна в поводженні з чужим словом. Реторика вимагає чіткого відчування меж чужої мови. Йї притаманне загострене почуття власності на слово, штывність у питаннях автентичності. Судово-реторичній мові властиве чітке відчування мовної суб'ективності «сторін» процесу, в порівнянні з об'ективністю суду, судового вироку і всієї судово-дослідчої коментуючої мови. Аналогічно є й політична реторика» («Марксизм и философия языка», Л. 1929, стор. 145).

Отже є, на нашу думку, рація заличити апострофу до діялогічних фігур чужої мови, проте не в характері імпліцитної чи то частинно реалізованої (як от реторичний запит), але в характері потенційної — такої, яка припускає можливість діялогу і акцентує передумови тієї можливості, себто наявність та вибір особливого слухача, здатного перетворитись на активного (нехай разом з тим і фіктивного) співрозмовника, протилежно до мовчазного „ex officio“ судді.

За особливий — поширений, проте не поглиблений — варіант апострофи править фігура *mētastasis*, що становить фіктивну зміну напрямку мови від однієї особи до другої, від другої до третьої і т. д.; це суттє не окреме реторичне явище, тільки певна комбінація кількох різноскерованих апостроф.

Зазначмо ще, що розглянені вище (в § 3) засіб аргументації *aversio* (*digressio*) і граматична фігура «виклику» завдячують своє хибне заличення до «фігур сенсу», мабуть, частому змішанню з апострофою: *aversio* — на основі термінологічної гомонімії, а «виклик» — на основі ексклямативної (вигукової) інтонації. До цього можна ще додати, що емфаса і апосіопеса потрапили до категорії «фігур сенсу», найправдоподібніше, за аналогією з іронією (на основі спільнної ознаки «частинного заховання справжнього сенсу»), а сама іронія — як рівно ж і *sustentatio* (*paradoxon*), пре-сумпція (*procatalepsis*) та ліценція (*parrhesia*) — через змішання своїх питальних варіантів з діялогізмом і реторичним запитом. Втім, як уже зазначено на початку цієї розвідки, такого роду твердження, стосовні до історії, а не до системи античної реторики, лишаються покищо гіпотетичними.

Отже, виключивши зі складу традиційних фігур сенсу всі ті, що, не посідаючи окремої специфічної ознаки, легко знаходять

собі місце в інших галузях реторики, ми одержали наприкінці чотири «фігури чужої мови», а саме:

1. етопея — монологічна фігура чужої мови;
2. діялогізм — діялогічна експліцитна;
3. реторичний запит — діялогічна імпліцитна;
4. апострофа — діялогічна потенційна.

Звичайно ж, це лише меншість традиційних «фігур сенсу», ба навіть така меншість (так під кількісним, як і під якісним поглядом), до якої сам той традиційний термін (*schema dianaoias, figura sententiae*) виявляється ненадто адекватним; кажемо, за браком коротшого вислову, про «фігури чужої мови» — *figurae orationis* — відповідно до йменувань «*oratio recta*» та «*oratio obliqua*». Зате оця меншість колишніх «фігур сенсу» складає замкнену й чітко відмежовану групу реторичних явищ, з власним і неподібним до інших принципом структури і саме з тим місцем усередині реторичного «вчення про виклад» (*elocutio*), яке антична теорія приділювала фігурам сенсу. Дійсно, явища «фіктивної чужої мови», належачи очевидно до засобів викладу, разом з тим не належать до жадного підвідділу стилістики (зокрема, античної), отже й не ввіходять у склад «фігур вислову», перебуваючи в іншому — і абстрактнішому — пляні мовних категорій, аніж категорії власно стилістичні. Структуральні засади фігур вислову і фігур діялогу та кілька плянового монологу містяться в різних площинах, хоч і ті й ті є мовні; але монолог і діялог принципово стосуються не до різних первнів чи складників мовного вислову, тільки до всього вислову в його сукупній цілості. Через це, традиційні визначення «фігур сенсу», розглянені на початку цієї розвідки, в остаточному рахунку виправдуються на матеріалі «фігур чужої мови» і набувають ясного значення: дійсно, існування монологу й діялогу за *асадниче* не залежить від наявності абияких власно стилістичних явищ — як, зрештою, і навпаки.

Таким чином, так традиційне визначення фігури сенсу, як і місце, яке вона займає в системі античної реторики, промовляють на користь пропонованої нами специфікації фігур сенсу, в характері «фігур чужої мови», себто фіктивного монологу й діялогу. І якщо ця інтерпретація виключає з даної категорії мовних явищ переважну більшість «фігур сенсу», зате вона не потребує притягати зовнішньо схожі явища з інших категорій реторики: далеко не всі традиційні фігури сенсу виявилися фігурами чужої мови, зате всі фігури чужої мови виявилися традиційними фігурами сенсу. Саме цей пункт ми схильні вважати за методологічно вирішальний.

В И С Н О В К И

1 Так звані фігури сенсу античної реторики не становлять однозначної чи однорідної категорії стилістичних явищ ні за своїм загальним визначенням, ані за своїм конкретним складом.

2. Іманентна аналіза поодиноких фігур сенсу спонукує зарахувати переважну їх більшість до інших категорій реторичних явищ, а саме:

- а) іронію та її варіації (permісію, апологізм, іронічну паралейпсу) — до тропів;
- б) пресумпцію, конфесію, корекцію, дубітацію, комунікацію, ліценцію, аверсію — до засобів, виявів і емоційних еквівалентів аргументації, що належать до складу тематики (*inventio*), а не стилістики (*elocutio*);
- в) ексклямацію та апосіопесу — до граматичних фігур **ви слову**;
- г) емфасу, властиву паралейпсу, гіпотипосу, парадокс — до власно реторичних (чи то семантичних) фігур вислову.

3. Остатні чотири фігури сенсу — просопопея (точніше кажучи, етопея), діялогізм, реторичний запит і апострофа — складають, за своїм стилістичним характером, своєрідну категорію монологично-діялогічних «фігур промови» (*figurae orationis*); як такі, вони є явища стилістичні, проте не належні до того чи іншого відділу лінгвістики, бо стосуються до цілого конкретного вислову, а не до будь-якого з поодиноких елементів мови.

4. Стилістична характеристика зазначених вище «фігур промови» (чи то «чужої мови») є така:

- I. етопея — монологічна фігура промови;
- II. діялогізм — діялогічна експліцитна фігура промови;
- III. реторичний запит — діялогічна імпліцитна фігура промови;
- IV. апострофа — діялогічна потенційна фігура промови.

5. До хибного зарахування інших реторичних явищ (зокрема засобів аргументації та фігур вислову) до категорії «фігур сенсу» традиційної реторики спричинилось переважно плутання їхніх етапеїчних, реторично-питальних і іронічних варіацій з ними **самими як такими**.

